

Bizans Mimârîsi

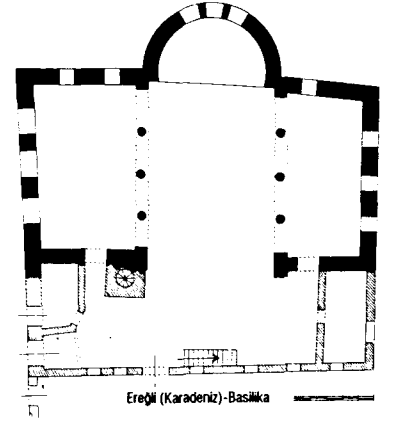
Prof. Dr. Semavî EYİCE

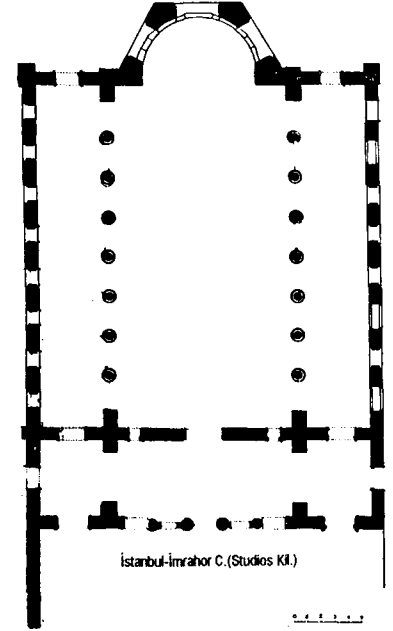
ski Yunan kültürünün hâkim olduğu Doğu Akdeniz çevresinde, Roma kültürünün mirası ile Hıristiyan inancının kaynaşması sonun da, yerli medeniyetlerden de kalıntıları olarak meydana gelen Bizans medeniyeti, bin yılı aşkın bir süre boyunca Ortaçağ dünyasında varlığını göstermiştir. Roma İmparatorluğu'nun 395'de resmen ikiye ayrılması ile Doğu Roma İmparatorluğu, İlkçağın bu büyük devletinin Hıristiyanlaşmış devamcısı olmuş ve "Romalılığını", 1453'de yıkılışına kadar muhafaza etmiştir. Bu devletin halkına Türklerin verdikleri "Rum" adı da "Roma" yani "Romalı" adının biraz bozulmuş şekli olarak ibarettir. Bugün bu medeniyete verilen Bizans adı, geçen yüzyıl Batılı tarihçilerinin, bu imparatorluğun başkenti olan Byzantion'dan ilham alarak yarattıkları bir addir.

Artık Bizans San'atı olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu san'atı, eski Yunan ve Roma san'atlarından köklerini almakla beraber, sahip olduğu toprakların eski san'at geleneklerine de ilgisiz kalmamıştır. Bu bakımdan Bizans san'atı bazı bölgelerde değişik karakterde eserler vermiştir. Fakat bu san'at en güçlü kaynağını Anadolu'da bulmuş ve Anadolu insanının yaratıcılığı onun gelişmesinde, yeni buluşlarla zenginleşmesinde en büyük âmil olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun Doğu ile Batı arasında köprü durumunda oluşu, gerek yakın, gerek Uzak doğunun san'at akımlarının Bizans san'atına sızmasına da imkân vermiştir.

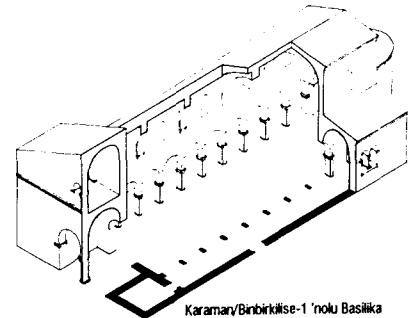
Bizans mimârîsi her yerde en uygun gördüğü yapı malzemesini en uygun biçimde işleyerek kullanmıştır. Nitekim İstanbul'da kesme taş ve aralarda tuğla hatıllı yapı tekniğine karşılık, İç Anadolu'da ve hatta Trakya'da yalnız tuğla'nın kullanıldığı görülür. Batı Anadolu'nun Akdeniz kıyılarının batı kesiminde eski yapılardan devşirme taşların gelişi güzel kullanılmalarına karşı, Güney-Batı Anadolu'da eski Lykia'da tabii moloz taşların işlenmeksizin duvar örgülerine yerleştirildiği görülür. Halbuki daha doğuda, eski Kilikia bölgesinde ana duvarlar küçük ölçüde kaba yontulmuş kesme taşlardan, kemer, tonoz gibi aksam ise daha muntazam ve daha iri taşlardan yapılmıştır. Kayseri dolaylarında ve Karadeniz'in doğu kesiminde ise yapılarda sadece muntazam işlenmiş kesme taşlar kullanılmıştır. Bu malzeme ve tekniklerin yanısıra Bizans devrinde İç Anadolu'nun büyük bir kısmında, arazinin içinin oyularak kat kat evler, manastırlar ve kiliseler meydana getirildiği bilinir ki bu da başlıbaşına bir "mağara" tekniğinin varlığını ortaya koyar. Ahşabın bol olduğu bölgelerde ve Anadolu'nun en eski devirlerden beri önemli bir yapı malzemesi olan kerpiçin Bizans devrinde ne ölçüde kullanıldıklarını ise şimdilik bilemiyoruz. Bizans San'atı bin yıllardan itibaren ise gittikçe artarak taş ve tuğla yardımıyla dış süslümeye önem vermiştir.

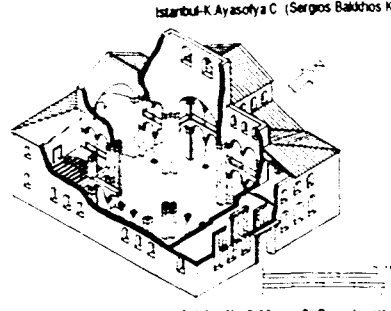
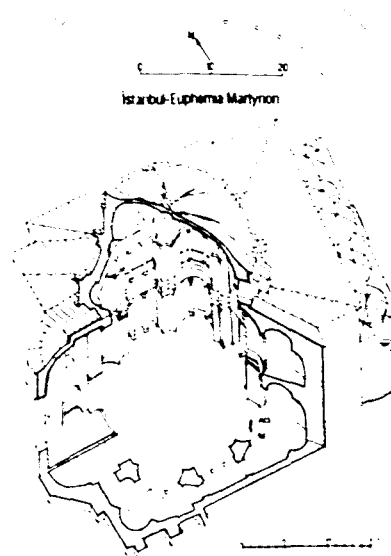
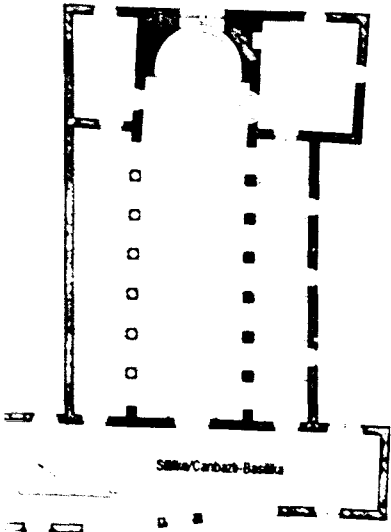
Ereğli (Karadeniz)-Basilika

İstanbul-İnrahor C. (Studios Kl.)

Karaman/Binbirkilise-1' nolu Basilika

Bizans san'atı dinî mimârînin ana prensiplerini İlkçağ Roma mimârîsin-den almıştır. Erken Hıristiyan çağının ve İlk Bizans devrinin başlıca kilise mi-mârîsinin şaşmaz yapı tipi olan basilika, menşei hususundaki pek çok hipotez-lere rağmen ilk örneklerine Roma mimârîsinde raslanan profan basilikaların Hı-ristiyan inancına uydurulmuş bir devamcisıdır. Uzunlamasına gelişen mekân, iki destek dizisi ile üç sahn (nef)'a ayrılmış, ortadakinin doğu ucuna dışarı ta-şan yarım yuvarlak plânlı ve üstü kâgir yarım kubbe ile örtülü **apsis** yerleştiril-miştir. İlk yüzyıllarda dev ölçülerde inşa olunan basilikaların üstleri çifte meyilli kiremit kaplı ahşap çatılarla örtülü olduğundan, bu tür yapılar yangınlarda ve zelzelelerde çok büyük ölçülerde zarar görmüşler bu yüzden de, harap olduk-larında çok defa bir daha ihya olunamamışlardır. Basilikaların batı taraflarında **atrium** denilen etrafı revaklı bir avlu ile hazırlık mekânı durumunda **narthex** denilen bir ön hol vardır. Basilikaların bazıları pek nadir hallerde beş sahnlı, yine bazı nadir hallerde apsis'in önünde **transept** denilen, iki ucu dışarı taşkın, enine uzanan bir mekân da vardır. Hellenistik tip denilen, bu klâsik basilikalar Akdeniz çevresinde sayısız denilebilecek kadar çok inşa olunmuştur.

Başta başkent İstanbul olmak üzere bilhassa büyük şehirler ile kıyı bölgelerin-de çok yaygın olan ve cemaatin toplu ibadetine mahsus olan bu basilika mi-marîsinin iki yerde Suriye ve İç Anadolu'da değişik biçimlerde uygulandıkları dikkati çeker. Suriye'nin muntazam keme taş teknikli basilikaları, geniş kemer-li girişleri ve bunun iki yanında yükselen kuleleri, nefleri ayıran seyrek payeleri ve bunların üzerlerine uzunlamasına atılmış geniş açıklıklı kemerleri, apsisleri-nin dışındaki konsollara oturan süs mimarileri ile çok değişik bir mimariye sa-hiptirler. Halbuki İç Anadolu'da, Karaman dolaylarında Karadağ'daki basilikala-rın itina ile yontulmuş kesme taş mimarileri çok daha değişiktir. Bunlar hiçbir süs unsuru olmayan, son derece içine kapanık, dışarıya ikiz bir giriş ile bağla-nan, üstleri kâgir tonozlarla örtülü basilikalardır. Nefleri bodur payeler ayırır.

Erken devir Bizans mimarîsi Roma'nın hamam ve mezar binalarından ilham alarak bir taraftan da merkezî plânlı dinî yapılar meydana getirmiştir. Ge-nellikle aziz veya azizelerin hatırasına sunulan ve onların kutsal kalıntılarını (**re-lique**) muhafaza eden bu yüzden de **martyrion** (şehidlik) olarak adlandırılan bu türden yapıların, benzerleri vaftiz binaları (**baptisterion**) olarak da inşa olunmuş-tur. Bunların merkezî mekânlarının içinde sütunlardan meydana gelen bir hal-ka bulunur ve genellikle üstleri bir kubbe ile örtülüdür. Duvar kalınlığı içine de hem mekânı genişletmek, hem statik bakımdan kubbe sisteminin baskısını karşılamak hem de masif duvar kitlesini hafifletmek gayesiyle nişler yapılmış-tır. Merkezî plânlı yapılar, basilikalara nazaran mimarlara daha geniş çeşitlilik sağladıklarından çok değişik ve zengin uygulamalar meydana getirilmiştir. Er-ken devir mimarîsinin önem verdiği bir özellik de, basilikaların bitişğinde müş-temilât olarak genellikle merkezî plânlı bir ek yapının bulunmasıdır.

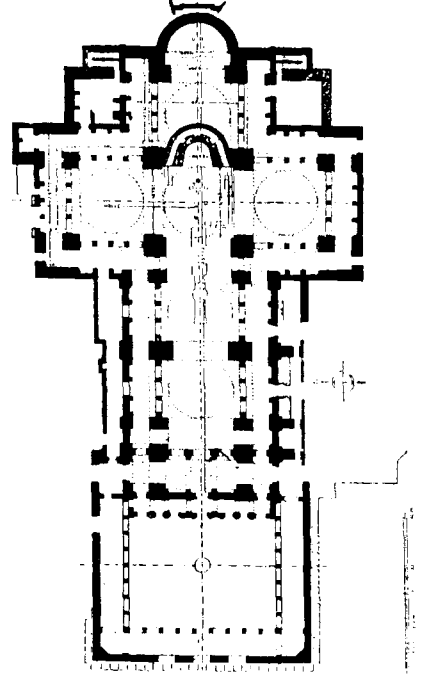
V. yüzyıla doğru Anadolu'da bu iki ayrı mimârî anlayışı birleştiren bir yapı tipinin doğduğu görülür. Bu, kubbeli basilika adı verilen kilise biçimidir. Bunda zemin plâni bakımından bir basilika olarak yapılan mimarî eserin orta sahnının ortasının kare bir kule gibi yükseltildiği ve bunun bir kubbe ile örtül-düğü görülür. Anadolu'da Antalya'da Kesikminare c. (Panaghia kil.), Mut yakı-nında Alacahan manastırı kilisesinde varlığı tesbit olunan, Silifke'de Thekla zi-yaretgâhındaki ikinci kilisede de uygulandığına dair izler olan bu sistemin, en büyük ve gösterişli örneği, İstanbul'da İmparator İustinianus'un 532-537 yılları arasında şimdiki şekli ile yeniden yaptırdığı Ayasofya'dır. Roma mimarlığının çok sevdiği aşırı derecede büyük ölçüler ile meydana getirilen bu eser, zemindeki plâni bakımından bir basilika yani uzun yapı olarak tasarlanmış, fakat örtü sis-teminde, merkezî tipli binalarda kullanılan kâgir kubbe sistemi ile orta sahnın örtülmesi düşünülmüştür. Batı Anadolu'lu iki mimarın, Tralles (Aydın)'li İso-do-

ros ve Miletos (Söke-Balat)'lu Anthemios'un bu binada "rüzgârdan şişmiş bir yelken biçimindeki" kubbeyi dört büyük kemer üzerine oturtmakla beraber, 31-33 m. çapındaki bu kubbenin baskısına önce batı-doğu eksenini üzerinde iki büyük yarım kubbe ile yarıya böldükleri, sonra her yarım kubbeyi ekzedra yarım kubbeleri ile üçe bölerek karşıladıkları görülür. Böylece zemin plânı olan basilika örtülmüş oluyordu. Fakat bina esasında basilika prensiplerine uygun olduğundan iki yanlarındaki baskılar, kuzey ve güney galerideki bir kemer ve tonoz sistemi ile karşılanmak istenmiş, bu da statik bakımdan yetersiz olduğundan, yanlara doğru açılma tehlikesinde olan yapının sürekli desteklenmesini gerektirmiştir.

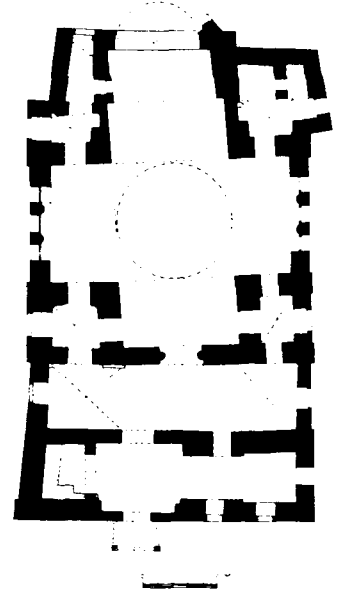
Bu ilk devrin yapılarının, Suriye'dekiler hariç, dış mimarileri sade ve gösterişsizdir. Tamamen içe dönük bir mimari hakimdir. İstanbul'da Fatih camii yerinde olduğu bilinen Hagioi Apostoloi (On iki Havvari) kilisesi ile Ephesos (Selçuk)'da Hagios İoannes kiliselerinde ise VI. yüzyılda, basilika ile kubbeli yapı prensipleri kaynaştırılarak, serbest haç biçimindeki bir plân üzerinde uygulanmıştır. Bu esasa göre yapılan bu büyük yapılarda bir mekân bütünlüğü olmayıp peşpeşe sıralanan ve yanlardan da tekrarlanan birbirinin benzeri mekânlar vardır. Bu düzenleme, dört yöne uzanan dört basilikanın bir orta mekân etrafında haçvari toplanması suretiyle meydana gelen, Suriye'deki Symeon Stylites (Kalat-ı Seman) manastırı ziyaret kilisesini andırır, ve onun gelişmiş bir benzerini teşkil eder. Yani kısacası VI. yüzyıl mimarisi büyük yapılarda bile Ayasofya programını tekrarlamayı denememiştir.

Ayasofya tam anlamıyla Bizans sanatının bir temsilcisi sayılamaz. Gerek ölçüleri gerek süslemenin büyük bir kısmı, gerek uygulanan plân prensipleri bakımından bir Geç Antik Çağ yapısıdır. Bu bakımdan da Bizans sanatının içinde bir gelişmesi olmaksızın tek kalmıştır. Bizans sanatı Ayasofyanın ölçülerine değil erişen, hatta yaklaşan başka bir dîni yapı meydana getirmediği gibi onun mimârî sistemini geliştirme yoluna da gitmemiştir. Bizans tarihinde çok önemli bir safha olan ve 726'dan 842'ye kadar süren İkonoklasma (Resim düşmanlığı) dönemi, kilisenin zaferi ile kapanması sonunda, dîni yapıların mimarilerinde ve duvar süslemelerinde kilisenin öngördüğü esaslar hâkim olmuştur. Böylece kilise binasının hıristiyanlık sembollerinin topluluğu haline gelmesi istendiğinden bu inancın baş işareti olan haç biçimi, kilise plânının özü olmuştur. Orta Bizans denilen ve 842'den 1204'e kadar süren safhayı kaplayan dönemde Bizans dîni mimârisinde artık basilika pek nadir hallerde yapıldığında hemen hemen tamamen ortadan kalkmış, bazı basit şapellerde uygulanan tek sahnalı yapılar dışında yeni girişimlerde bulunulmamıştır. Buna karşılık "kapalı yunan haçı" plânlı denilen kiliseler bu dönemin mimârisinde hâkim olmuştur. Menşei hususunda çeşitli hipotezler ileri sürülen, hatta İran'ın "ateşgede"leri olan "çartag"ları ile aralarında bir bağlantı kurulması bile düşünülen bu yapılar bir döküörtgenin içine sınırlanmış, dört kolu hemen hemen eşit haç biçiminde kiliselerdir. Üzerleri beşik tonozlarla örtülü bu kolların birleştikleri ortadaki karenin üstünde, geçişi pandantiflerle sağlanmış, yüksek kasnaklı bir kubbe yükselir. Kubbeyi taşıyan dört ana kemer, dört paye veya sütun tarafından taşınır. Köşelerde kalan küçük mekânların üstleri ise çapraz veya kubbeli tonozlarla örtülmüştür. Bizans İmparatorluğunun her tarafında yüzlerce yapılan bu haç plânlı yapıların önceki döneme göre dış mimârileri biraz daha hareketli olmakla beraber yine de içe dönük sayılabilir. Haç plânlı binalarda çeşitleme imkânları sınırlıdır. Bazı eyaletlerde tonoz biçimlerinde (Yunanistan) ufak değişiklikler yapılmakla beraber yine de ana esaslara bağlı kalınmıştır. Bizans kilise mimârisinin bu vazgeçilmez yapı biçimi İstanbul'da pek çok örnekle temsil edilmiştir. Fakat Bizans'ın bütün imkânlarına rağmen, yunan haçı plânının çok büyük eserler meydana getirilmesine imkân vermediği açıkça görülür. Bu tipin

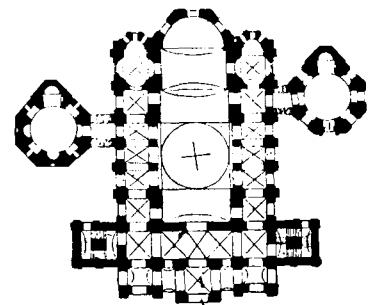
47

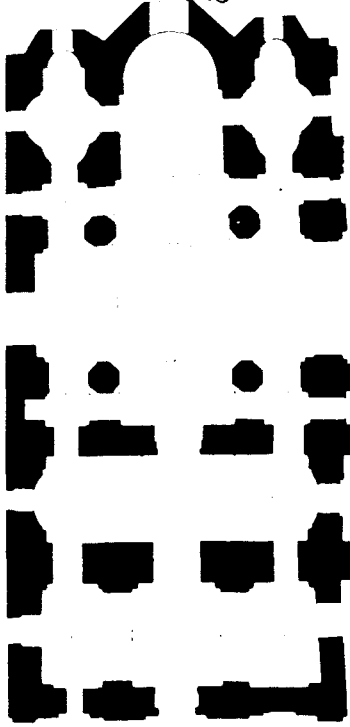
Ephesos - (İoannes Kil.)

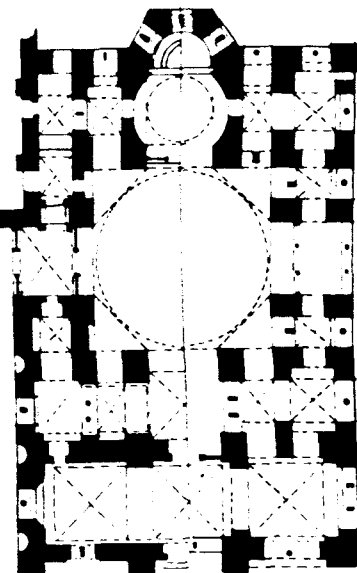
İstanbul-Kalenderhane C.

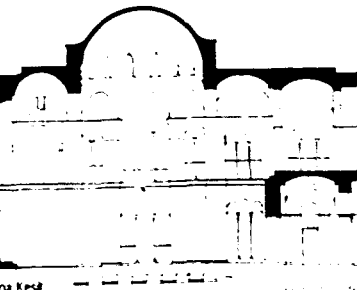
Kaş-Dereazı Kil.

Istanbul-İski İmarat C (Pantepotes Kil)

Phokas (Yun)-Hosios Lukas Kil

Kırşehir-Üçayak

en zengin gösterişli ve büyük örneği olan İstanbul'da XII.yüzyıla ait Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Kilise Camii)nin esas binasında, kubbenin çapı ancak 7 m. yi bulmaktadır. Bu plânın uygulandığı Anadolu'da en büyük ve iddialı yapı ise, Elmalı-Demre yolu dolaylarındaki Dereazgı Kilisesidir. Çok dengeli ve bütün akşamı tamam bir kilise olan bu eserde de kubbe çapı 8,50 m.yi geçmez. Kısacası gerçek anlamı ile Bizans mimârîsi, Ayasofya'nın ne ölçülerine yaklaşmış ne de onun mimârîsini geliştirerek yeni çözümler aramıştır. Orta Bizans yapı sanatı, büyük kiliseler yapmak istediğinde ise, birden fazla kilise binasını birbirlerine bitişik inşa etmek suretiyle bu isteğini gerçekleştirmiştir. Yunanistan'da Hosios Lukas, İstanbul'da Pantokrator Manastırı Kiliseleri bu davranışın en tanınmış örnekleridir. Yine Yunanistan'da Peristera Kilisesinde dört sütunlu haç plânlı bir merkez binasının üç tarafına yine haç plânlı, fakat her cepheleri yarım yuvarlak çıkıntılı olduğu için yonca biçimini almış şapeller bitleştirilerek zengin ve çok değişik fakat mekân bütünlüğünden yoksun bir kilise plâni elde edilmiştir.

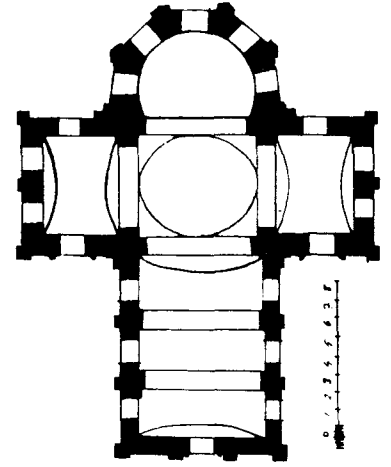
Orta Bizans dönemi, ortalama bin yılına doğru, kapalı haç plânının monotonluğundan kurtulmak için değişik bir biçim aramış ve örneklerine yalnız bugünkü Yunanistan'da raslanan "Sekiz destekli" yapılar denilen yapıları ortaya koymuştur. Bu tipde bir yapıya sağlam veya kalıntı halinde şimdiki kadar Anadolu'da ve Bizansın başkentinde raslanmamıştır. Bu çeşit kiliselerde, orta mekân, dört tarafa birer tonozlu kol ile uzanmakla beraber, dış duvarların çizdiği dikdörtgen ile bu kollar arasında dağınık küçük mekânlar doğmuştur. Dış duvarlara bağlanan sekiz destek ortada bir sekizgen meydana getirirler. Bunun dördü yarım kubbe biçiminde köşe tromplarını, diğer dördü ise dört yöne uzanan kolların üstlerini örten beşik tonozları taşırlar. Orta sekizgenin üstünü kapatan ana kubbe ise, haç plânlı kiliselere nazaran daha geniş çaplıdır. Sekiz destekli tip, bir yenilik olmakla beraber dört yöne uzanan dört kol, mekânı yine de Bizans sembolizminin aradığı mistik biçimi sağlamıştır. Kubbeye geçişte kullanılan yarım kubbe şeklindeki köşe trompları, eski İran yapı sanatının unsurlarıdır. Orta mekânı dört yönde uzatan beşik tonozlu kollar ise, Asya mimârîsinde örnekleri çok görülen bir avluya açılan dört eyvan şemasının ufaltılmış bir benzeridir. Yalnız burada avlunun yerini kubbeli orta mekân almıştır. Şu halde Orta Bizans döneminin, sekiz destekli yapıları, plân ve örtü sistemi bakımından İran ve hatta İç Asya Mimârîsi ile yakın benzerlik gösterir. Bu yapı düzeninin Bizans sanatına hangi yoldan ve nasıl girdiği henüz aydınlanmamıştır. Anadolu'da ve İstanbul'da, Doğu'dan gelen bir tesirin belirtilerini gösteren örneklerin bulunmayışı bu hususta bir hipotez kurmayı zorlaştırır. Vaktiyle J. Strzygowski, bu tip yapıları kesinlikle Orta Asya Türk mimârîsinin tesirlerine bağlamıştı. Fakat bu görüşü destekleyecek inandırıcı dayanaklar ortaya koymamıştır. Ancak şu var ki, bu plân düzeninin esasının Asya'lı olduğu da bir gerçektir. Fakat bunun hangi yoldan geldiği şimdilik halde karanlıktır. Bu arada Bizans sanatına Doğu ve hatta İslâm tesirlerinin varlığı hususunda, Yunanistan'daki başta bu sekiz destekliler olmak üzere bu dönem kiliselerinin dış cephelerinin süslenmesinde küfi yazı taklidi olarak meydana getirilen tuğla bezemeye işaret edilebilir. Kısacası bu yüzyıllarda Doğu - İslâm âleminden Bizans'a bir sanat akımının sızması imkân dışı değildir.

Bu dönemde dört kemere oturan kubbeden ibaret tek mekânlı kiliseler yapıldığını, Kırşehir yakınındaki Üçayak denilen kilise kalıntısı isbat eder. Bu tamamen tuğla yapıda, mimârî bir yeniliğe gidilmemiş, ve bina yanyana aynı zamanda ikiz olarak inşa olunarak aşırı derecede yükseltilerek heybetli bir görünüm alması sağlanmıştır. İç Anadolu'nun ve bilhassa Kayseri dolaylarının muntazam kesme taş teknikli kiliselerinde ise genellikle batı kolu uzun serbest haç şeklinde bir plânın tercih edildiği ve ortada kare bir kulenin yükselerek, bunun

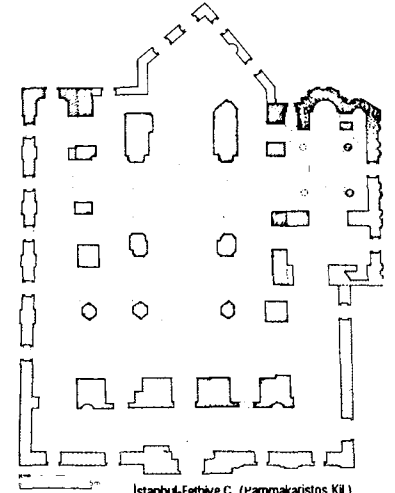
konik taş külâhlı yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtüldüğü görülür. Bu tipin en güzel temsilcisi Aksaray yakınındaki Kızıl Kilisedir.

Bizans İmparatorluğu'nu XIII. yüzyıl ikinci yarısında sarsan iç ve dış meseleler, ve 1203'de İstanbul'un Dördüncü Haçlı seferi kuvvetleri tarafından işgali, 1204'de de başkent İstanbul olmak üzere Bizans toprakların bir Lâtin feodal idaresinin kurulması, Bizans'ın artık bir Dünya devleti olmaktan çıkmasına yetmiştir. Dağılan İmparatorluğun eyaletlerinde doğan küçük devletlerin herbiri kendi başına bir varlık halinde yaşayıp gelişirken, bunlardan İznik (Nikaia) krallığı, eski Bizansın resmen mirascısı durumuna girmiş ve ele geçirdikleri geniş topraklara hiçbir vakit gerçekten sahip olamayan Lâtinlerden 1261'de İstanbul'u geri alarak Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmiştir. Yeniden canlanan Bizans artık eski gücüne ve geniş topraklarına sahip olamayacak, günden güne sınırları daralarak kaçınılmaz sonuna yaklaşacaktır.

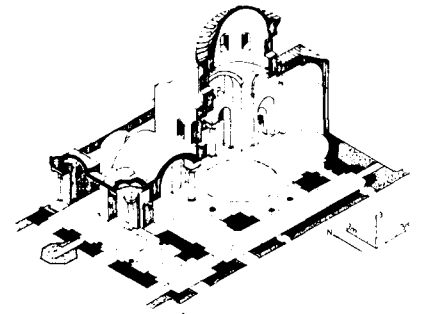
Bizans, 1261'den 1453'e kadar süren bu son döneminin ancak ilk yüzyıllık safhasında bir sanat varlığı gösterebilmiştir. Ortalama 1350'den sonra artık uzun bir can çekişme dönemi başlamış olduğundan bilhassa mimârîde önemlice bir eserin meydana getirilmesi bahis konusu olamazdı. 1261'den sonra mimârîde bazı yenilikler arandığı görülürse de, bunlar belirli prensiplerin dışına çıkmayan uygulamalardır. Başkentde, bu dönemde "dehlizli tip" denilen bir dîni yapı biçiminin doğduğu görülür. Bunda orta mekân kare bir kule gibi kilisenin ana kitlesini aşarak yükselmekte, ve üstünü yüksek kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Bu orta kısmın üç taraftan etrafını beşik tonozlu dehlizler sarar. Orta mekân kubbe kasnağı ile, kare kuledeki pencerelerden bol ışık almakta ve yüksek bir hacim teşkil etmektedir. Bu tipin İstanbul'da günümüze kadar az veya çok değişerek gelebilmiş örnekleri Pammakaristos (Fethiye c.), Lips (Fenari İsa c.) ve Hagios Andreas (Koca Mustafa Paşa c.) manastır kiliseleridir. İstanbul dışında Makedonya'da bu tip daha basit ve küçük yapılarda da görülür. Bizans mimârîsi kubbe hâkimiyetine, çok kısıtlı nisbetler içinde, ancak bu surette ulaşabilmiştir. Selânik'de son Bizans dönemi mimârîsinin güzel bir örneği 1312-15 yıllarına doğru yapıldığı tahmin olunan dört sütunlu yunan haçı plânlı Hagioi Apostoloi Kilisesinin kubbe kasnağının yüksekliği dikkate değer. Yine Selânik'de XIV. yüzyılda inşa olunan Hagios Soteris şapeli bu fikri en güzel aksettiren eserdir. Apsis çıkıntısı hariç, dıştan uzunluğu ancak 5 m. olan bu küçük yapının, üstünü 3 m. çapında ve içeride zeminden yüksekliği 8 m. olan tek kubbe örter. Bu kubbenin yalnız kasnağının yüksekliği ise 3 m.dir. Bizans sanatı, bunun dışında dîni mimârîdeki yeniliklerini, eskidenberi bilinen iki ayrı yapı plânının aynı binada üst üste uygulanması suretiyle elde etmeği de bu dönemde denemiştir. Bizans'dan koparak ayrı bir devlet halinde bir süre yaşayan Mora despotluğunun başkenti Mistra'da raslanan, altta basilika üstte ise haç plânlı yapı tipinde olan karma (mixte) kiliselerin bir benzeriyle de Türk Trakya'sında Vize Ayasofyası'nda karşılaşılır. Batı Yunanistan'ın Epiros bölgesinde Arta'daki Pargoritissa Kilisesi ise karma sistemin daha değişik bir uygulaması ile inşa olunmuştur. Burada zemin katında sekiz destekli sistemde olan yapının yukarı kısmında yunanhaçı plânına dönüştüğü görülür. Bu dönemin yapılarında başkent dışındakilerle eski haç plânına bağlı kalınmakla beraber binaların doğu-batı eksenini üzerinde aşırı derecede uzatıldıkları görülür. Bu şeklin bir örneği Enez Ayasofyası'dır. Birçok örneği ise Trabzon Prensiği döneminde Trabzon'da yapılmıştır. Böylece Bizans mimârîsinin son dönemde de alışlagelmiş kalıplarını dışına çıkamadığı ve bazı yenilikleri de bunların içinde denediği söylenebilir. Yalnız şunun belirtilmesinde fayda vardır ki, o da Bizans mimârîsinin bu son dönemde dışa açık bir cephe estetiğine büyük ölçüde önem verdiği ve pencereler, kademeli kemerler, nişler ile hareketlendirdiği bu cepheleri taş ve tuğla malzemenin bir bezeme meydana getirecek biçimde geometrik motiflere göre kullanılmak suretiyle de renklendirdiğidir.

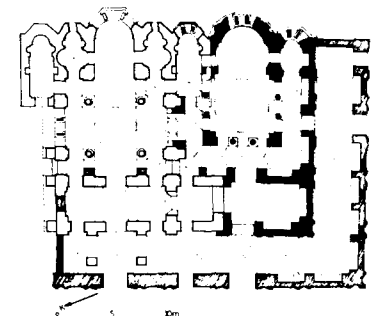
Kayseri Tomarza Kil.

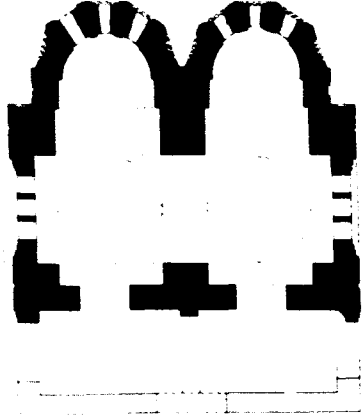
Istanbul-Fethiye C. (Pammakaristos Kil.)

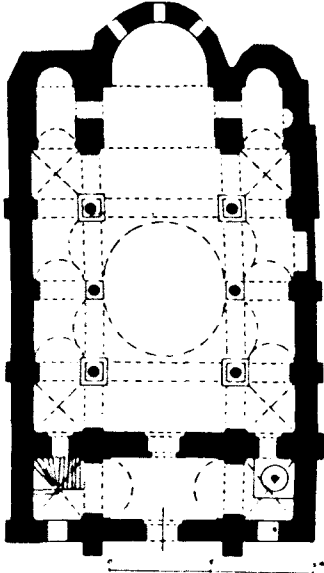
Istanbul-Kocamustafa Paşa C. (Andreas Kil.)

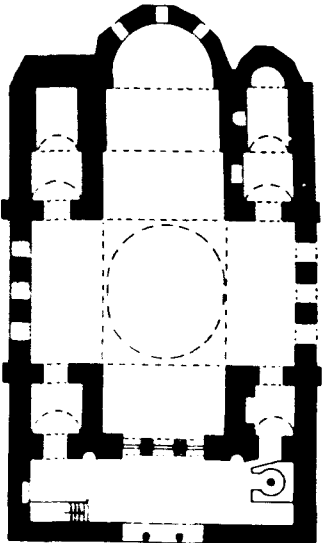
Istanbul-Fenari İsa C. (Lips Manastırı Kil.)

Karpahı Çiran- Üç ayak Kil.

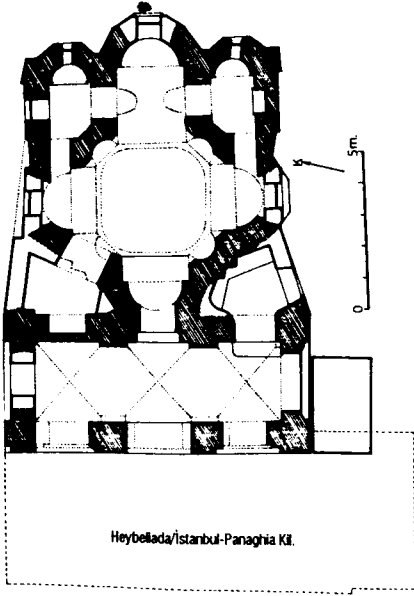
Vize Süleyman Paşa C/ Zemin Kat

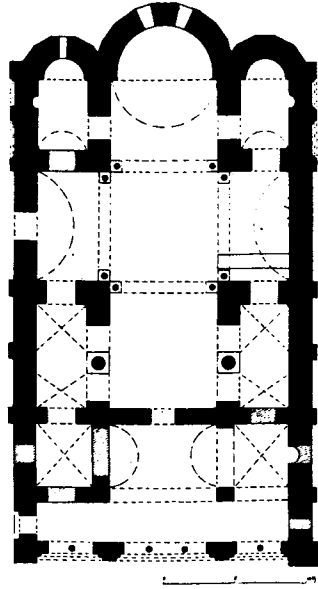
Ayra Bina-Üst Kat

Bibliyografya:

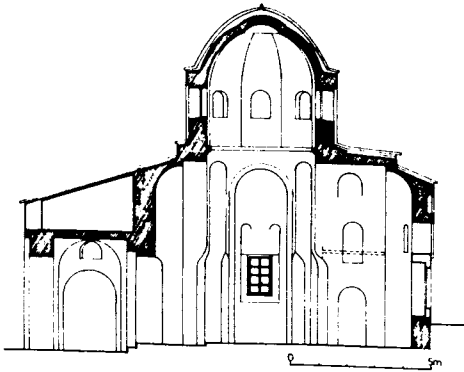
- S. Balance, The Byzantine Churches at Trebizond, "Anatolian Studies" x (1960) s. 141-175.
 G.M. Beleniz, Ermeneia tou eksoterikou dialokismou ste Byzantini arkhitektoniki, Selânik 1984, 2 cilt.
 G.L.Bell, Churches and monasteries of the Tür Abdin and Neighbouring districts, Heidelberg 1913.
 K.Belke, Galatien und Lykaonien, Wien 1984.
 H.W.Beyer, Der syrische Kirchenbau, Berlin 1925.
 H.C. Butler, Early Churches in Syria, Princeton 1929.
 M.A. Charles, Hagia Sophia and the Great Imperial Mosques", The Art Bulletin" XII,4 (1930) s. 321-345.
 A. Choisy, L'art de bâtir chez les byzantins, Paris 1883.
 F.W. Deichmann, Studien zur Architektur Konstantinopels, Baden-Baden 1956.
 Ch. Delvoye, L'art byzantin, Paris 1967.
 Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2. baskı, Paris 1925-26, 2 cilt.
 Ch. Diehl, Les origines asiatiques de l'art byzantin, "Journal des Savants (1904), aynı yazı: Etudes byzantines, Paris 1905, s. 337-352.
 J. Ebersolt - A. Thiers, Les églises de Constantinople, Paris 1913, 2 cilt.
 J. Ebersolt, Monuments de l'architecture byzantine, Paris 1934.
 S. Eyice, Karadağ (Binbirdilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler, İstanbul 1971.
 S. Eyice, Son devir Bizans mimarisi-İstanbul'da Palaiologos'lar devri anıtları, genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 1980.
 S. Eyice, Türkiye'de Bizans sanatı, Görsel-Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, III, İstanbul 1982, s. 513-564.
 S. Eyice, Ayasofya I-Mimarisi, İstanbul 1984.
 A. Grabar, L'iconoclisme byzantin, Dossier archéologique, Paris 1957.
 S. Guyer, Die Bedeutung der christlichen Baukunst des inneren Kleinasien für die allgemeine Kunstgeschichte, "Byzantinische Zeitschrift" XXXIII (1933) 3. 78-104 ve 313-330.)
 S. Guyer, Grundlagen Mittelalterlichen- Abendländischer Baukunst, Einsiedeln- Zürich- Köln 1950.
 J.A. Hamilton, Byzantine architecture and decoration , 2. baskı London 1956.
 [F. Hild- M. Restle, Kappadokien , Wien 1981.]
 F. Hild- H. Hellenkemper, Neue Forschungen in Kilikien , Wien 1986.
 V. Korac, L'architecture byzantine au XIII e Siècle, şu kitapta: L'art byzantin au XII e siècle, Beograd 1967, [s. 11- 22]
 R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine architecture, Baltimore 1965.
 J. Lassus, Les sanctuaires chrétiens de Syrie , Paris 1947.
 C. Mango, Byzantinische Architektur , Stuttgart 1975.
 G. Mathew, Byzantine aesthetics, , London 1963.
 Th. F. Mathews, The Byzantines churches of Istanbul- A photographic survey , Pennsylvania 1976.
 P.A. Michelis, An aesthetic approach to Byzantine art , London 1955.
 G. Millet, L'Ecole grecque dans l'architecture byzantine , Paris 1916.
 G. Millet, L'Asie Mineure, nouveau domaine de l'histoire de l'art, R evue Archéologique, IV. seri, V (1905) [s. 93- 107].
 A. van Millingen, Byzantine Churches in Constantinople, Their history and architecture , London 1912.
 G. Moutsopoulos, Pinakes Byzantines arkhitektonikes, Selânik 1962.
 M. Restle, Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens , Wien 1979, 2 cilt.
 H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler , Leipzig 1908.
 M. Rumpfer, La coupole dans l'architecture byzantine et musulmane , Strasbourg 1956.
 A.M. Schneider, Sophienkirche und Sultanmoschee, Byzantinische Zeitschrift (XLIV) (1951) s. 509- 516).
 Ph. Schweinfurth, Die byzantinische Form , 2. baskı, Mainz 1954.
 E.B. Smith, The Dome, A study in the history of ideas , Princeton 1950.
 E. Stikas, L'église byzantine de Christianou en Triphylie et les autres édifices de même type , Paris 1951.
 J. Strzygowski, Kleinasien, Ein Neuland der Kunstgeschichte , Leipzig 1903.
 J. Strzygowski- M. van Berchem- G. L. Bell, Amida , Heidelberg 1950.
 E. H. Swift, Hagia Sophia , New York 1940.
 N. Thierry, L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIV e , "Dumbarton Oaks Papers" XXIX (1975) s. 75 -111.
 R. Van Nice, Saint Sophia in Istanbul, An architectural survey , Washington tz (1966).
 U. M. de Villard, Le chiese della Mesopotamia , Roma 1940.
 O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst , Berlin- Potsdam 1918- 1924, 2 cilt; ayrıca Bibliographisch- [Kritische Nachtrag zu Altchristliche und byzantinische Kunst, Potsdam tz. (1938 ?)].

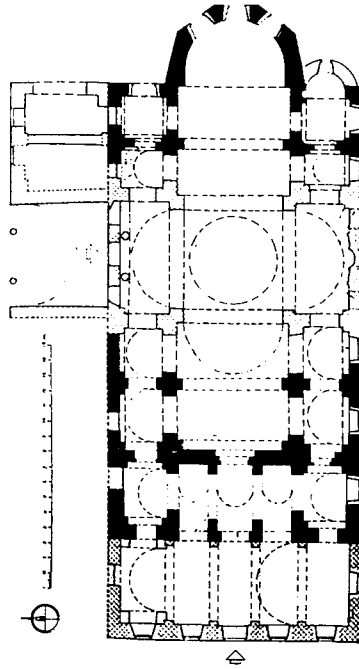
Heybeliada/Istanbul-Panaghia Kt.

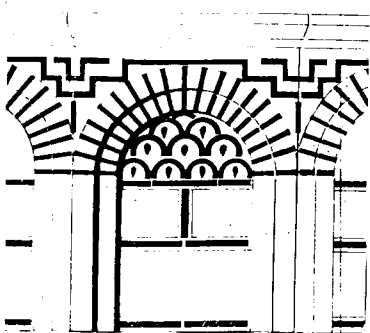
Enez-Ayasofya Kt.

Aynı Bina-Kesit.

Trabzon-Yenicuma C.(Khrisokephalos Kt.)

Son Dönem Bizans Mimarisinde Duvar Tekniği